

DİNSEL İNANCIN TANIMI*

Yazan: William T. BLACKSTONE

Çev: Tuncay İMAMOĞLU*

Dinsel ifade ya da inançların sınırlarını, bu sınırlar tam olarak net olmasa bile, belirleyebilmemiz gerektiğini ifade etmeliyiz. Bu tür sınırlara sahip olunarak, dinsel ifade veya inançlar diğer ifade veya inanç türlerinden ayırt edilebilir. Bu konuyu işleme mantıksal olarak dinsel inançların bilişsel anlama sahip olup olmadıklarına ve onların bilgiyi oluşturup oluşturmadıklarına karar vermeden önce gelmektedir. Öyleyse bir ifade ya da inancı dinsel yapan şeyin ne olduğu ile işe başlayabiliriz.

E.D.Klemke son bir makalesinde Hıristiyanlıktan başka dinlerin de var olduklarını kabul etmesine rağmen, Hıristiyanlıkta bulunan dinsel ifadelerden faydalanacağını belirtmektedir.¹ O bu ifadeleri türlerine göre sınıflandırmakta ve onların doğru olup olmadıklarını sorgulamaktadır. "Tanrı'nın ismini boş yere anmayacaksın" ya da "Birbirinizi seviniz" gibi emir veya öğütler dinsel olarak tasvir edilirler. "Merhamet ve sükunet babamız Tanrı ve Lord İsa Mesih'tendir" gibi kutsal ifadeler dinsel olarak kabul edilirler. Yine, "Yardımlarım nereden gelir?" gibi sorular ve daha başkaları dinsel olarak tasvir edilirler. Bir şeyi ispat eder gözüken bir çok ifade de dinsel olarak tanımlanır. Klemke'nin aktardığı "Lord benim önderimdir", "İman dağları titretir" cümleleri buna örnek oluşturur. Bu dinsel ifadeler literal olarak açıklanamazlar.

Diğer bazı dinsel ifadeler edimsel olarak çok iddialıdır ve literal olarak açıklanabilirler. Bunlar, "Çoğu Hıristiyan dua eder" ya da "X Havarilerin inanç esaslarına inanır" gibi betimleyici dinsel ifadeleri içerirler. Diğer dinsel ifadeler ise açıklayıcıdır ve doğrulukları sınanabilir. Örneğin "X deki yağmurun yokluğu, insanların günahkarlıkları yüzündendir" gibi. Bazı dinsel ifadeler, Klemke'nin söylediği gibi tarihsel iddialardır. "İsa Beytül-lahm'da doğdu", "Havari Paul hapsedildi", ve "İsa felçlileri anında iyileştirdi" gibi. Bazı dinsel ifadeler ise otobiyografik ifadelerdir. Örneğin, "İsa'nın benim için öldüğüne inanıyorum". "Tanrı vardır", "İsa Tanrı'nın oğludur", ve "Tanrı bizi sever" gibi son bir grup dinsel ifadeler ise Klemke'e göre, en karmaşık grubu oluşturmaktadır. Bu ifadeler çok iddialıdır ancak onlar betimleyici, açıklayıcı, tarihsel ya da otobiyografik olarak adlandırılan dinsel ifadeler gibi sınanamazlar. Bunların sınanabilirliği olmamasına rağmen dindar bir insan onların doğru olduklarında ısrar etmektedir.

* Bu makale William T. Blackstone'un "The Problem of Religious Knowledge" adlı eserinin IV. Bölümünün çevirisidir.

* Yrd. Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Felsefesi Öğretim Üyesi.

¹ E.D.Klemke, "Are Religious Statements Meaningful?", The Journal of Religion, vol.41 (1960).

Klemke daha sonra emirleri, öğütleri, kutsamaları, soruları ve itirafları içeren cümlelerin literal olarak alınamayacağını tasvirler, açıklamalar, tarihsel ifadeler, otobiyografik ifadeler ve iddialı cümlelerin olacağını, ancak bunların sınınamayacaklarını ileri sürmektedir. Klemke'nin bütün bu farklı cümle tiplerini kapsayan dinsel ifadeler sınıflamasında haklı olduğunu düşünmekteyim. Ancak böyle bir sınıflama, dinsel ifadeleri diğer ifade türlerinden ayırmak için bize bir kriter sağlamamaktadır. Profesör Klemke böyle bir kriterle ilgilenmiyor, ancak onun dinsel olarak isimlendirdiği bir çok cümlelerin, belirli nedenlerden dolayı dinsel olarak adlandırılmayacağı açıktır. 'İsa'nın Beytül-lahm'da doğması' dinsel bir inanç ya da ifade midir? Onun dinsel olma zorunluluğu bulunmamaktadır. Bunun bir dinin büyük şahsiyetiyle ilgili tarihsel bir iddia olduğu doğrudur, ancak bir çok bağlamlarda o, dinsel bir fonksiyon icra edemez. Bir cümlelerin tarihsel olması -bir dinin merkezi şahsiyeti ya da bir özelliği ile ilgili olsa bile- bu cümleyi dinsel yapmaz. Dinsel olmayan bir cümle de bu fonksiyonu icra edebilir. Ayrıca, bir dinle ilgili gerçekleri tasvir etmesine rağmen, "Bir çok Hıristiyan dua eder" cümlesi gibi betimleyici ifadeler, spesifik olarak dinsel diye düşünülemezler. Dinsel olmayan ifadeler de kesinlikle bu fonksiyonu yerine getirebilir. Benzer şeyler, emirler ya da öğütler için de geçerlidir. Örneğin "Birbirinizi seviniz" ifadesine spesifik olarak dinsel diye bakılamaz.

Bizim amacımız, bir ifadenin betimleyici, açıklayıcı, tarihsel, otobiyografik ya da öğütsel olmasının, onu dinsel bir cümle yapmadığını göstermektir. Ta ki bu cümleler, dinsel bir sınıflandırmaya tabi tutulsalar bile... Bizim ihtiyaç duyduğumuz şey, betimleyici, açıklayıcı, tarihsel, otobiyografik ya da öğütsel diye nitelendirilen dinsel cümleleri, dinsel olmayan cümlelerden ayırt etmede kullanılabilecek bir sınıma ya da kriterdir.

Böyle bir kriteri bulabilir miyiz? Bazı din filozoflarının aktiviteleri, bunu bulabileceğimizi göstermektedir. Gerçekte bazı filozoflar, 'dinsel' ya da 'din' kavramının, bir varlık türüne işaret ettiğini düşünmüş gözükmektedirler. Onlar devamlı olarak dinin özünü soruştururlar ve bu özü kuşatacak bir tanım ararlar. Ancak Wittgenstein'in etkisi altındaki çağdaş felsefi çözümleyiciler, bir terimin anlamı olarak, bir özü araştırmayı bize tavsiye etmektedirler. Bir sözcüğün anlamının bir obje, varlık ya da öz olduğu ve her sözcüğe uygun olan bir anlamın var olduğu anlayışı, felsefenin bütün alanlarındaki yanlış kavramlardan sorumludur. O Platon'a, idealaların ya da formların 'insan' ve 'adalet' gibi terimlere anlam kattığını söyletmesi gibi, ahlaki kuramcıyı da doğal olmayan özellikler ve mevcut varlıklar hakkında konuşturur.

Bir terim ya da cümleciğin anlamının sadece kullanımının, fonksiyonunun veya onun dildeki rolünün gözlemlenerek bulunabileceği kabul edilmektedir.

Öyleyse varsayalım ki, 'din' yada 'dinsel' teriminin işaret ettiği hiçbir özün bulunmadığı düşüncesini kabul ettik. Ve yine varsayalım ki, bir terimin anlamının, terimin dildeki rolü, fonksiyonu ya da kullanımı olduğunu söyleyen Wittgensteinci pozisyonu benimsedik. Bu anlam düşüncesinde, 'dinsel' terimi, sonsuza, değişmez varlığa ya da öze işaret etmemesine rağmen, yine de, anlama yönelik bu yaklaşım bize dinsel olarak gösterilen cümlelerin icra ettiği

karakteristik rol ya da fonksiyona dayanarak, din ya da dinsel bir tanım verebilir. Öyleyse biz, belirli bir inanç ya da cümlelerin dinsel olup olmadığını sınaama ya da bunun için herhangi bir ölçüt olarak inanç ya da cümlelerin, dil ve insanların yaşantılarında icra ettiği belirli bir rol ya da fonksiyonu olduğunu öneriyoruz. Bu rol ya da fonksiyon, 'dinsel' teriminin kullanımı ile inançlar tetkik edilerek araştırılabilir.

Bir dinsel inancın özelliği olarak düşündüğümüz rol veya fonksiyonu açıkça ifade edeceğiz. Eğer bir inanç, bir bağlanma objesi (ya da objeleri) olma koşuluyla fonksiyon icra ediyorsa ve kendisine kapsamlı bir yöneliş durumu varsa o zaman o dinseldir. 'Dinsel inanç' cümlecığı için bu kriter, bazı filozoflar tarafından önerilmiştir. Charles Morris, "Signs, Language and Behavior" adlı eserinde buna işaret etmektedir: "Karmaşık olan insan benliği yönelme ihtiyacı duyduğu bazı durumlara sahiptir, ve dinin önemi, onun bu ihtiyacı karşılama teşebbüsünde yatmaktadır."² Profesör Morris, tam bir yöneliş durumu için bu gereksinimin, özel bir söylem türünün formülasyonuna ihtiyaç duyduğunu ifade etmektedir. Bu ihtiyaçlar, tam bir yöneliş durumunun ihtiyaçlarından ziyade, diğer ortak dil uzmanlıklarına gereksinim duyarlar. Profesör Morris, bu ortak dil uzmanlıklarının her birini bir "söylem türü" olarak adlandırır. O, insan benliğinin yöneliş ihtiyacı duyduğu söylem türünü önermekte ve bu ihtiyacın yerine getirilmesinin dinsel bir söylem olduğunu ifade etmektedir.

Profesör Morris'in anlayışına benzer bir din ve dinsel söylem anlayışı, Erich Fromm tarafından da ileri sürülmüştür. Fromm, dini "bir topluluğun bireylerince paylaşılan ve bireylere belli bir yöneliş, belli bir bağlanma amacı kazandıran herhangi bir düşünce ve eylem sistemi"³ olarak tanımlar.

Şüphesiz dinsel bir ifadenin anlamı, daima belirli bir yöneliş ve bağlanma objesini şart koşan şeyle ilişkilidir. Bu rolü icra eden obje ya da objeleri ve bu obje ile ilgili ifadeleri dinsel yapan şey, o objenin 'doğüstü', 'Tanrı', 'Hareket etmeyen hareket ettirici' olarak isimlendirilmesi, ya da bu ifadelerin, bu tür sözcüklere gönderme yapması değildir. Onu dinsel yapan şey, daha çok bu obje ve bu obje ile ilgili ifadelerin Fromm'un adlandırdığı gibi, bir yöneliş durumuna ve bir bağlanma objesine işaret etmesi ya da Morris'in işaret ettiği gibi odaksal bir yöneliş durumunu sağlayan bir fonksiyon icra etmesidir. Bir obje- Tanrı, doğüstü, ya da hareket etmeyen hareket ettirici- ve bu obje ile ilgili ifade ya da inançların bu fonksiyonu icra etmesi zorunlu olarak doğru değildir ve bu yüzden de bu obje ve bu obje ile ilgili ifade ya da inançlar zorunlu olarak dinsel değildirler. Sadece 'Tanrı' gibi belirli spesifik sözcükleri içermesinden dolayı dinsel olmayan ifadelere William Kennick tarafından açıkça işaret edilmiştir.⁴ Kennick, anlatıldığı gibi Thales'in ' her şeyin tanrılarla dolu olduğunu' söylediğini, Aristoteles'in 'theos' ve 'theoi' sözcüklerini içeren

² Charles Morris, Signs, Language and Behavior (Englewood Cliffs, N.J. Prentice-hall, Inc. 1947), s.148.

³ Erich Fromm, Psychoanalysis and Religion (New Haven: Yale University Pres. 1950), s.21.

⁴ William Kennick, "The Language of Religion" Philosophical Review: vol.65 (Jenuery. 1956).

bir çok ifade kullandığını, ancak bu ifadelerin dinsel bir anlama sahip olmadıklarına işaret etmektedir. Aristo'nun ilk hareket ettiricinin varlığı için ileri sürmüş olduğu deliller gibi, Tanrı hakkında ileri sürülen çoğu ifadeler muhtemel bilimsel ifadelerdir. Öyleyse 'Tanrı', ' Hareket etmeyen Hareket ettirici', ' İsa', 'Yaratma' ve 'ruh' gibi sözcükleri içeren ifadelerin; dinsel sözcüklerden herhangi biri bu ifadeler içinde yer alsa da, zorunlu olarak dinsel oldukları söylenemez. Biz bir ifade ya da inancın, tam bir yöneliş durumunu ve bağlanma objesi ya da objelerini sağlayan bir rol ya da fonksiyon icra etmesi durumunda dinsel olabileceğini ileri sürüyoruz.

Kennick, 'dinsel ifade' nin tanımı ile ilgili iki noktaya işaret etmektedir. İlk olarak o ileri sürmektedir ki, dinsel ifadeler, onlarla ilgili ya da onlara işaret eden farklı objelerin doğalarıyla diğer ifade türlerinden ayırt edilebilir. Hem St. Thomas, hem de Aristo 'daha yüksek' ve 'daha alçak' bilimler hakkında konuşmaktadır. Birincisi, daha yüksek ve daha yüce olan objelerle ilgilenir. Değer yargıları ve bu değer yargılarının doğrulanma problemlerini içeren bu ayırımdan başka muhtemelen daha yüksek ve daha alçak arasındaki ayırım, dinsel olmayanın ne olduğuna karşıt olarak, dinsel olanın ne olduğu sorusuna gereksinim duymaktadır. Bir ifade ya da inancın dinsel olması, daha yüksek ve daha yüce bir obje ile ilgili analitik bir yöntemle yapılır. Kennick haklı olarak işaret etmektedir ki, dinsel olanı, dinsel olmayandan ayırma vasıtası olarak, daha yüksek ve daha alçak objeler arasındaki bu ayırım, "zorluğu dinsel sözcüklerden, dinsel objelere atar ve biz haklı olarak doğal olan dinsel objelerin (ya da varlıkların) var olup olmadığını sorabiliriz".⁵ Bir objenin dinsel olabilmesi için tam bir yöneliş durumu ve bağlanma amacı sağlaması gerekir. Böyle olmayan bir obje zorunlu olarak dinsel olamaz. Bir obje bu fonksiyonu icra ediyorsa dinsel olabilir. Bir kere daha yüksek ve daha alçak objeler arasında ayırım yapıldığını ve önceki (daha yüksek) ile ilgili olarak belirli ifade ya da inançların kabul edildiğini varsayarsak, o obje ve onun hakkındaki ifade ya da inançların dinsel olduğuna dair yüksek bir olasılık vardır. Bu, daha yüksek ve daha yüce bir obje ve onun hakkındaki ifade ya da inançlar da tam bir teslimiyetin bulunmasından ve bunların tam bir yöneliş durumu ve bağlanma amacı sağlamasından dolayı böyledir.

İkinci olarak Kennick, dinsel ifadeleri dinsel olmayan ifadelerden ayırmak için önerilen bir başka kritere işaret etmektedir. Bu kriter, dinsel olmayan ifadelerin sözselsel, dinsel olan ifadelerin ise analogik olduklarını belirten bir kriterdir. Biz, analogik doğrulama doktriniyle yüz yüze gelen sorunları gelecek bölümde etraflıca tartışacağız. Burada Kennick ile hem fikir olarak bir tek noktayı açıklamak istiyoruz ki, analogi, dinsel ifadeleri dinsel olmayan ifadelerden ayırmak için zorunlu ve uygun bir durum olarak yeterli değildir. Bir çok dinsel ifade analogik olarak zikredilse de, bu durum dinsel olmayan bir çok ifade için de geçerlidir.

Dinsel ifadeleri dinsel olmayan ifadelerden ayırmak için Profesör Kennick'in kullandığı kriter, Profesör Morris ve Erich Fromm'un kullandıkları kriterle uyusmaktadır.Örneğin o şöyle demektedir: "Bir tutumun dinselliği,

⁵ Kennick, a.g.e., s.58.

ağırlığı ve orantısına göredir. Şayet o, hayati olarak görülürse ve bütün bunlardan başka, bir insanın ya da toplumun hayatında şartlandırıcı, belirleyici, kapsamlı bir rol icra ederse, o zaman biz böyle bir tutum ya da tutumlar grubunu 'dinsel' olarak adlandırabiliriz".⁶ Bir inanç belirli bir yönelme durumu ve bağlanma objesi ya da objeleri sağlardan anladığımız şey, tam olarak budur.

Öyleyse şunu itiraf etmemiz gerekir ki, bir ifadenin dinselliği ile ilgili olarak yaptığımız test, bir çok inanç ve ifadelerin dinsel olarak görünmesine yol açar. Eğer Marksizmin, Nazizmin, Faşizmin ya da Demokrasinin ilkeleri yukarıda tasvir edilen fonksiyonu icra ediyorsa, onlar da dinsel olarak düşünüleceklerdir. Bu da demektir ki, dinsel olana uygun belirli kesin inançlar ve dinsel olana kesinlikle uymayan başka inançlar yoktur. Örneğin, İsa'nın tarihsel bir kişilik olarak varlığı, bir kimsenin hayatında tam bir yöneliş durumu ve bağlanma amacı sağlamayabilir ve bu yüzden de dinsel bir inanç olmayabilir. Ancak bu inanç, başka bir insanın hayatında bu fonksiyonu icra edebilir ve bu yüzden de o kimse için dinsel bir inanç olabilir. Öte yandan bazı insanlar determinizme inancın dinsel olana zıt olduğunu düşünse de, determinizme inanç dinsel olana aykırı değildir. Spinoza'nın hayatında rol oynayan determinizme inanç, onda tam bir yöneliş durumu ortaya çıkarmıştır ve bu yüzden de determinizme inanç, Spinoza için dinsel bir inançtır.

Dinsel, dinsel inancın ya da kullanmakta olduğumuz dinsel ifadenin geniş tanımının bir çok avantajı vardır. İlk olarak o, küçük bir spesifik grubunkilerin dışındaki inançları, keyfi bir şekilde dinsel olarak görmeye engel olan dinle ilgili dar ve geleneksel bakış açısına meydan vermez. Dinle ilgili bu dar düşünce, ehliyetsiz insanların koruyuculuğunda sıkça kendini göstermektedir. William Christian'ın işaret ettiği gibi onlar, dinin ikna edici bir tanımını genel olanına karşıt olarak ifade ederler.⁷ Bu tür şeylerin belirli bir dinsel inancın kabul edilmesi için yapıldığı oldukça açıktır.

Dinin ikna edici tanımıyla ilgili çok daha spesifik bir örnek Albert C. Knudson'un tanımıdır. Knudson, "Tanrısız din" ifadesinin, kendi kendisiyle çelişen bir ifade olduğunu ileri sürmektedir. "İlahi inayete inançtan vazgeçmek dinsel inancın en içteki kalesini yıkmaya götürür."⁸ Knudson, teizmin belirli bir şeklini savunmaktadır. Onun sözleri, naturalist hümanizm hakkındaki bir tartışma bağlamında, naturalistik hümanizmin dinsel bir pozisyonda olma olasılığını yadsımaktadır. Bu tür ikna edici tanımlar, aydınlatmaya katkı sağlamazlar. Gerçekte onlar büyük bir karışıklığın olmasına meydan verirler. Dinin ikna edici tanımlarıyla ilgili diğer örnekler Marksistler, Freudyenler ve bazı pozitivistler tarafından ileri sürülen örneklerdir. Dinsel inançları doğüstü inançlarla özdeşleştirerek ve bütün doğüstü inançları sadece 'coşkusal ifadeler',

⁶ Kennick, a.g.e., s.68.

⁷ William A.Christian, "Some Varieties of Religious Belief", In Review of Metaphysics, vol.4 (1950), s.597.

⁸ Albert C. Knudson, Basic Issues In Christian Thought, (nashville, Tenn. ağabeyngdon-Cokesbury Pres. 1950), s.28.

'arzuların göstergeleri', ya da burjuvaya yardımcı olan 'afyonlar' olarak kategorize ederek din ya da dinsel inançlar ele alınmıştır.⁹

Şüphesiz bizim itirazımız, "dinsel inanç" ve "doğa üstüne inanç" cümlelerinin hiç de eşdeğer olmadıklarına yöneliktir. İkincisi arasına dinsel inanç sınıfı içerisinde mütela edilse de... Dahası, din ya da dinsel inançla ilgili bu tür sığ anlayışlar din savunmasında istenen sonucu ortaya çıkarmış değildir. Bizim, din hakkındaki ya da dinsel olana temel teşkil eden kesin inançların olduğunu yadsıyan dinsel ifadeler (örneğin bir aşkın Tanrı'ya inanç) ve yine dinsel olanla uyuşmayan diğer inançlar hakkındaki anlayışımız sınırsız tartışma ve sorunları giderme sanısından sakınma avantajına sahiptir.

Dinin sığ ve ikna edici tanımının katı dezavantajı, etiğe ait kuramla benzerlik kurularak daha açık bir şekilde gösterilebilir. Etiksel teorinin tarihinde, etiğe ait verilen bir tanımlamanın sadece bir dizi normatif ahlak inançlarıyla ilgili bir fikir olduğu görülür. Örneğin, Jeremy Bentham şöyle demektedir: "Yarar ilkesine uygun olan bir eylemle ilgili olarak her zaman ya o eylemin yapılması gereken bir şey ya da en azından yapılamaz bir şey olmadığı söylenebilir... 'gereklilik', 'doğru', 'yanlış' ve buna benzer sözcükler bu şekilde yorumlandıklarında bir anlama sahiptirler. Başka türlü yorumlandıklarında onların hiçbir anlamı yoktur".¹⁰

Bu pasajın anlamı şudur: Bentham'ın yarar ilkesine yönelik kararı, burada onun 'gereklilik', 'doğru' vb. normatif terimlerinin yararlılığın dışında hiçbir şey ifade etmedikleri tezini ileri sürmesine neden olmuştur. Onun tezi bizim yapmamız gereken şey hakkında bir tez değil, ahlaki terimlerin anlamı hakkında bir tezdur. Ancak onun normatif etikteki pozisyonunun – ki biz bütün insanların mutluluğu ve iyiliğini artırmak için eylemde bulunmalıyız – etikle ilgili tanımlaması için temel ya da kaynak olduğu açıktır. Onun etikle ilgili tanımı ve diğer tanımlamaları gözardı etmesi, faydacılıkla ilgili normatif etik anlayışları kabul etmesinin bir sonucudur. O böylece bir eylemin ahlaki olması için yararlılık ilkesine uyması gerektiğini belirterek ahlaki olanı tanımlamıştır.

Bununla birlikte ahlaki olanla ilgili bir tanımlama ya da ahlaki olanın anlamını göz önünde bulundurma, bir kimsenin ahlaki değerlerinin bir yansıması olmaz. Ahlaki olan, ya da 'gereklilik' ve 'doğru' gibi terimler, ahlaki olarak yansız bir tarzda kullanım ve fonksiyona dayanarak tanımlanabilir. Bu tür kavramlarla ilgili olarak ahlaki bir tarafsızlık, bu terimlerin kullanıldığı söylemin özellik ve fonksiyonlarının bir çözümlemesinin sonucu olacaktır. Özellik ve fonksiyonlar, kullanımın tahlil edilmesiyle keşfedilirler. Bu yüzden Nowel – Smith ahlaki kavramların anlamının, onların icra ettikleri kullanım ya da fonksiyonlara göre hesaba katılmasını önermektedir. Wittgenstein'i takiben o, "x sözcüğü neyi ifade eder?" sorusunu şu iki soru yerine kullanır: "x sözcüğü hangi iş için kullanılır?" ve "bu sözcüğü hangi şartlar altında o iş için kullanmak

⁹ William A. Christian, a.g.e. s.598.

¹⁰ Jeremy Bentham, The Principles of Morals and Legislation (London, 1789): Bu eser Ethical Theories'in bir bölümünde yeniden basıldı. Ed. A. I. Meldon, ikinci baskı. (Englewood Cliffs, N. J. Prentice-Hall, Inc., 1955). s. 344.

uygundur?"¹¹ Belirli sözcük ve sıfatlar 'mantıksal bir davranış'ın bir çok farklılığını sergiler ve Nowel-Smith onu, sözcük ve sıfatların sahip olduğu birkaç farklı kullanımı birbirinden ayırt edebilmek için zorunlu görür. 'İyi', ya da 'doğru' gibi bir sıfat, onun kullanım ya da rolüne bağlı olarak farklı durumlardaki farklı şeyleri ifade edebilir ve bu kullanım ya da rol, iyi ya da doğrunun yalnızca kullanıldığı şartlar tahli edilerek anlaşılabilir. Nowel-Smith'inki gibi bir çözümmeden çıkarılan sonuçlar, Nietzsche, Kant, Mill, St Paul ve Hitler'in normatif etik kavramlarına eşit derecede tatbik edilecektir ve bu, belirli bir normatif etiğin bir yansıması olmayacaktır.

Biz, etiksel kavramların kullanım ve fonksiyona dayanılarak ahlaki olan yansız bir tarz içerisinde tanımlanabileceğini ifade ettiğimiz gibi, ayrıca 'din' ya da 'dinsel inanç' sözcüklerinin yine kullanım ve fonksiyona dayanılarak tanımlanabileceğini (bu tanımlama bir kimsenin şahsına ait dinsel görüşlerinin tanımlanması olmayan bir tarzdir) de ileri sürüyoruz. Bu tür bir 'din' ya da 'dinsel ifade' anlayışı bizim savunusunu yaptığımız bir şeydir. 'Din' ve 'dinsel' terimlerinin kullanıldığı bir söylemin detaylı bir çözümlemesine girmeksizin (konu bizim şu anki faaliyet alanımızın ötesindedir) diyoruz ki, şayet bir inanç ya da ifade tam bir yöneliş durumu ve bir bağlanma objesi ya da objeleri sağlamakta ise o zaman bu inanç ya da ifade dinseldir. Din' ya da 'dinsel ifade'nin bu şekildeki anlamını göz önünde bulundurma, bir kimsenin kendi dinsel görüşlerinin bir yansıması olmayan anlamda bütün dinsel inançlara karşı yansız bir tutumdur.

Şimdi ulaştığımız sonuçları özetleyebiliriz. Biz, bir dinsel inanç ya da ifadeyi karakteristik kullanıma ya da icra ettiği fonksiyona dayanarak, diğer inanç ya da ifade türlerinden ayırt edebiliriz. Buna göre biz, bir dinsel inanç, ya da ifadenin icra ettiği karakteristik kullanımının ya da fonksiyonun, tam bir yöneliş durumu ve bir bağlanma objesi (ya da objeleri) sağlayan şey olduğunu ileri sürüyoruz. Dinsel inançlar, bir insanın, bir grubun ya da bir kültürün hayatında kapsamlı bir rol oynayan inançlar olarak düşünülmektedirler. Bunlar, bir insanın, bir grubun ya da bir kültürün tutum ve reaksiyonlarının çoğunu tayin etmektedirler. Bu kapsamlı fonksiyonu icra eden inançlar çeşitlidir ve çağdan çağa, yerden yere, kültürden kültüre değişiklik arz eder. Açıkçası, bu kapsamlı fonksiyona yakın olan bir çok sınır durumları, inanç durumları olacaktır. Ancak onları dinsel ya da dinsel olmayan diye sınıflandırmak zordur. Ayrıca bir durumda bu fonksiyonu icra eden inançlar, başka bir durumda etmezler. Bu gerçek, bizim kullanım ve fonksiyona dayanarak, yaptığımız 'dinsel inanç' tanımlamamızın ve 'din' ya da 'dinsel inanç' terimleriyle gösterilen bir özün var olduğunu yadsınamamızın bir sonucudur. Bununla birlikte dinsel inançları diğer inanç türlerinden ayırt edebilecek kabaca bir kriterle sahibiz. Bu 'dinsel inanç' ya da 'dinsel ifade' için zihinde var olan önsel bir kriterdir. Dinsel inançların anlamlı ya da doğru olup olmadıkları bu kriterle sorgulanabilir.

¹¹ P. Nowell-Smith, Ethics (London, 1954), s.69.